

- ⁶ Синенко С. А. Участие потерпевшего в расследовании преступлений. Уголовно-процессуальное и криминалистическое исследование: Дис. ... канд. юрид. наук. — Владивосток, 2001. — С. 89.

Түйін

Аталған мақалада қылмыстық істі қозғау сатысындағы қылмыстық сот ісін жүргізу тілін білмейтін тұлғалардың құқықтарын қарастырады

Resume

This article examines the rights of persons who do not speak the language of criminal justice at the stage of criminal proceedings.

Ө. А. Тұрғанов, ҚР ІІМ Б. Бейсенов атындағы Қарағанды академиясындағы қылмыстық құқық және криминология кафедрасының оқытушысы

СОТ ТЕРГЕУІ БАРЫСЫНДА КӘМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАНДАРДАН ЖАУАП АЛУ ЖОЛДАРЫ МЕН ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Қазақстан Республикасының дамыған 50 мемлекетердің қатарына кіруі және құқықтық мемлекет құруға бет алуы, жалпы танылған халықаралық ережелерге ұлттық заңдарды сәйкестендіруді талап етеді. Осыған сәйкес, Қазақстан Республикасы Президентінің 2007 жылғы 23-тамыздағы «Мамандандырылған ауданаралық кәмелетке толмағандардың істері бойынша сот құқығы туралы» жарлығы қабылданды¹. Осы Жарлыққа сәйкес, Астана және Алматы қалаларында Қазақстан Республикасының заңдарына сәйкес кәмелетке толмағандардың мүддесін қозғайтын қылмыстық істерді, әкімшілік істерді және азаматтық істерді қарайтын мамандандырылған ауданаралық кәмелетке толмағандардың істері бойынша сот құрылды.

Қазақстан Республикасы Қылмыстық іс жүргізу және қылмыстық заңдармен жасөспірімдермен немесе кәмелетке толмағандармен жасалған қылмыстарды тексерудің кейбір ерекшеліктері қарастырылған, сонымен қатар мұнда жас құқық бұзушылықтарды процессуалдық қорғау, олардың психикасына, алдын-ала тергеу мәселелеріне назар аудару қажет. Кәмелетке толмағандардың жасайтын қылмыстары өмірлік тәжірибенің жетіспеуіне байланысты нақты жағдайға тиісті баға бере алмаушылықпен, өз күшінің мүмкіншілігін жоғары бағалауымен, ойлаған ойларының өмір жағдайына сәйкес келмеуімен, үлкендердің іс-әрекетін қайталауымен сипатталады.

Кәмелетке толмаған деп, қылмыс жасаған кезге қарай жасы он төртке толған, бірақ он сегізге толмаған адамдар танылады. Кәмелетке толмағандардың, сондай-ақ заңда белгіленген тәртіппен әрекет қабілеті жоқ деп танылған адамдардың мүдделерін қорғауға ата-анасы, қамқоршы қорғаншылары мен оның тәрбиесіне жауаптылар ғана емес, сонымен қатар басты сот талқылауына қатысушылар да тәрбиелік ықпалын тигізеді. Кәмелетке толмағандардың қылмыстары бойынша сот қызметінің профилактикалық қызметінің белсенділігі және тиімділігін арттыру туралы Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2002 жылғы 11-сәуірдегі № 6 нормативтік қаулысында көрсетіліп, нақтыланған².

Қазақстан Республикасының қылмыстық іс-жүргізу кодексінің 29-бабында көрсетілген жариялылық қағидасына сүйене отырып, қылмыстық істерді талқылау барлық соттар мен барлық сот сатылары ашық, яғни жариялы түрде жүргізілуі керек. Сот талқылауының жариялылығын шектеуге негіз болатын себептерінің бірі болған жағдайларда соттың дәлелді қаулысымен сот отырысы жабық түрде жүргізіледі. Ал жариялылықты шектейтін сол негіздердің біріне куәнің немесе басқа да іске қатысушы адамдардың, сондай-ақ олардың отбасы мүшелері мен жақын туыстарының қауіпсіздік мүдделері талап ететін жағдайларда кәмелетке толмағандардың қылмыстары туралы істер жатады³.

Кәмелетке толмағандардың істері бойынша сот тергеуінің ерекшелігі, іске қатысушылардың құрамымен, сонымен бірге кәмелетке томағандардан жауап алу және басқа да тергеу әрекеттерімен айқындалады. Біз осылардың тек жасы кәмелетке толмағандардан жауап алу әрекеттеріне тоқталып кетуді жөн көрдік. Кәмелетке толмаған айыпталушыдан, сезіктіден жауап алу ҚР ҚДЖК 216,217-баптарында көзделген тәртіппен жауап алу тәуліктің күндізгі уақытында жүргізіледі және үзілссіз екі сағаттан артық, ал жалпы алғанда — күніне төрт сағаттан артық жалғастыруға тиіс емес. Кәмелетке толмаған анық шаршаған жағдайда жауап алу осы уақыт аяқталмай-ақ тоқтатылуы тиіс.

Кәмелетке толмаған айыпталушы, сезіктіден жауап алу орнының үлкен мәнісі бар. Жауап негізінен сот отырыс залында жүргізіледі. Ешбір жағдайда кәмелетке толмаған айыпталушы, сезіктіге басқа қайнар көздерден білген мәліметтерді айтуына болмайды.

Кәмелетке толмағандар үшін және басқа да сотталушылар үшін бірінші болып түсініктеме беру мүмкіндігі өте маңызды болады, сот айыптау тезисімен бірге сотталушының дәлелдерін бағалай алады. Мұндай істер бойынша, дәлелдемелерді зерттеу айыпты мойындағаны немесе мойындамағанына қарамастан сотталушының жауаптарынан басталуы қажет.

Кәмелетке толмаған сотталушыдан жауап алу тұлғаның және қылмысқа қатысты фактілер туралы мәліметті анықтауды өзіне жүктейді. Оның айғақтары өзі туралы және жасаған қылмысы туралы жай ғана баяндау нысанында болу керек, артынша нақтылаушы сұрақтар қойылуы қажет. «Жауап алушының баяндамасы және осының негізінде пайда болатын сұрақтардың жауабының үйлесімдігі- жауап алудың жетістігін құрайды».

Кәмелетке толмаған сотталушының айғақтарына оның жасы әсер етуі мүмкін. Олардың дұрыстылығы өмірлік тәжірибесімен, білім деңгейімен, психологиялық жағдайына, жасаған әрекетіне көзқарасымен, сонымен қатар педагогтың, заңды өкілінің қатысуымен айқындалады. Олар сонымен қатар, қылмыс оқиғасын сотталушының дұрыс қабылдап түсінуіне де байланысты. Қатты эмоционалдық әсер етуде айғақ қате, толық емес болады, ал кейбір кездерде қате жалған пікірлерде болады, себебі сын-пікірлік ойлау қабілетін мұқалтады. Бұл кәмелетке толмағандардан дұрыс жауап алудың өте маңыздылығын көрсетеді, шынайы айғақтар беру үшін психологиялық алғышарттарын жасау қажеттігі туындайды. Кәмелетке толмағанның намысының жоғары осалдығын ескере отырып, жауап алудың талабы болып этикалық нормаларды, педагогикалық ережелерді, қате пікір мен сенімсіздікті болдырмау, әдептілікті сақтау болып табылады. Сотталушыдан жауап алу уақытында дауыстап түсінік беруге және бағалауға тыйым салынады.

Кәмелетке толмағанмен байланыс жасауға теріс ықпал жасайтын психологиялық фактор ретінде, ойлау қабілетін тежейтін қорқу, ұялу сезімдері, жаман көңіл күй болады. Сондықтан судья қобалжуды, өз тағдырына парықсыздықпен қараудың алдын-алу үшін шаралар жасау қажет.

Кәмелетке толмағанның айғақтарын бағалау кезінде қиындықтар туса, оның куә болу мүмкіндігін анықтау кезінде, сараптама тағайындауға бір негіз бола алады. Бұл жағдайда сәйкес жасқа жетпеуі, сонымен бірге егер кәмелетке толмаған ақиқатты әдейі жасырып отыр деуге негіз болмаса, іс құжаттарымен айғақтарының арасында қарама-қайшылықтар болған жағдайда сараптама тағайындауға негіз болады. Кәмелетке толмағанның жастық ерекшелігін ескеріп, педагогикалық тұрғыдан дұрыс жауап алуды жүргізу қылмыс жасаудың шынайы себептерін ашуға, ұтымды тәрбиелік әсер етуге көмектеседі. Осы мақсатта қорқытумен, қатты, ұнайтын сөйлеумен, сөздерге тиісумен ұшырасатын рұқсат етілмеген, педагогикалық емес жауап алу әдістерін алдын алу үшін шаралар жасау қажет.

Сұрақ қою барынша ұқыптылықты және түсініктілікті талап етеді. Себебі ересектерге түсінікті сөздер әрқашан кәмелетке толмағанмен дұрыс түсініледі деп айтуға болмайды. Сұрақтар қысқаша, түсінікті іске тікелей қатысы болуы қажет. Жауап алуға қойылатын негізгі талап, сұрақтар жетекші сипатта болмауы қажет. Педагогика тұрғысынан алатын болсақ, егер еркін әңгімелеу уақытында істің негізінен сотталушы айтып кетпейтін болса, айғақтарды үзіп, қарсы сұрақтар қоюға немесе егер жауаптар нақтылауды талап етпей және күмәнді болмайтын болса қойылған сұрақты қайталауға болмайды.

Жоғарыда айтылып кеткендей, кәмелетке толмағанның шынайы айғақтар беру мүмкіндігі өте төмен болуы мүмкін. Кейбір жағдайларда өзін кінәлі деп тауып, бірақ қылмысқа қатыстылығынан бас тартуы мүмкін немесе өзінің кінәсін алып тастауы үшін қылмысқа қатыстылығын көрсетуі мүмкін. Жиі қылмыстың шынайы себептері мен мақсаттарын кәмелетке толмағандар жасырып айтпайды. Өте жеңіл сенімгерліктің әсерінен өздерінің жасамаған әрекеттерінде өзін кінәлігін мойындауы мүмкін.

Кәмелетке толмағандар үшін кейбір жеке жағдайларға терең көңіл бөліп және сол уақытта жалпы болған оқиғаны сипаттауда қиындық туады, бұл жерде қылмысқа қатысушылардың рөлін жеке көрсете алмауы немесе оны көрсетуді қаламауы байқалады. Кейбір жағдайда олар өздерін тұрақсыз ұстайды, біресе өз кінәсін толық мойындамайды, не болмаса талғаусыз айыпқа қарап, оның барлық негіздерімен

келіседі. Бұл кәметке толмағандардың әрқашан қойылған сұрақтарға дұрыс жауап бере алмайтындығымен түсіндіріледі, олар іске маңызы жоқ түкке тұрмайтынға тиянақты тоқтап кетіп немесе оларға қойылған сұраққа байланысты жауап береді. Кейбір жағдайларда өздерінің берген айғақтарын ата-аналарының немесе басқа сотталушының әсерінен, ал кейбір жағдайларда нашар көңіл-күйдің нәтижесінде өзгертіп отырады. Осының барлығы ақиқатты ашуға қиындықтар туғызады және сұрақтар қойылып, жауаптар бағаланған уақытта ескерілуі тиіс.

Сарапшы-психологиялық өкілеттігінен сотталушының тұлғасының жалпы психологиялық бағалауын, оның әрекеттерінің психологиялық негізділігін анықтауды алып тастау қажет, себебі олар тұлғаның психологиялық ерекшеліктерімен байланысты емес.

Кәметке толмағанның айғақтарын нақтылай отырып, судья фактілі деректерді субъективтік бағалаулардан ажыратуы қажет, басқа тұлғалардың айғақтарымен салыстырып және қажетті жағдайларда істе бар құжаттардың көмегімен оларды әшкерелеуі қажет. Кәметке толмағанның қызығушылығының сезімталдығын, өзіне жала жабуын, тұйықтылық ерекшеліктерін ескерген маңызды болады.

Кәметке толмағаннан жауап алу тағылған айыптың негізгі бойынша ғана толық сипатта болып қана қоймай, іске маңызды мән-жайлар бойынша да болуы қажет. Әрекеттің мінездемесіне қатысты сұрақтардың аумағын анықтаудың ерекше маңызды түрлері бар: ниет қалай және қашан пайда болғаны; қылмысты жасауға негіз болған себебі және мақсаты; қандай мән-жайлар және жағдайлар осыған мүмкіндік туғызды; арандатушы, қылмысты бірге жасағандар болды ма, болған болса, олар кім; сотталушының қатысуы нақтылы қалай көрініс тапты; қылмысты жасау құралы және әдісі, сипаты және нәтижесі (сотталушы және бірге жасағандар болды ма, болған болса, олар кім; сотталушының қатысуы нақтылы қалай көрініс тапты; қылмысты жасау құралы және әдісі, сипаты және нәтижесі (сотталушы және бірге қылмыс жасауға қатысушылардың қандай материалдық құндылықтарды иеленгені, олар қайда сақталғаны, жәбірленушіге қандай зардап келтірілді және т. б.). Кәметке толмағандар үшін өзінің кінәсін мойындау ересектердің, арандатушылардың кеңесінің нәтижесінде, қылмысқа қатысушыларды жасыру мақсатында жасалады, айғақ беруден бас тарту, осының көмегімен жалған мойындаудың негіздерін ашуға болады.

Кәметке толмағандардың істері бойынша куәлардан жауап алу ерекшелігі олардың айғақтарын мұқият тексерілуін талап етеді. Әдетте куәлар кәметке толмағанның іс әрекеті жөнінде қате пікірде болады, олардың теріс қылықтары маңызын ұлғайтып көрсетіп, фактілерді талдап қорықуға ынталы, олардың әрекеттерінің ішкі негіздерін терең байқамайды. Сондықтан сот куәнің айғақтарын барынша дәл екеніне көзі жетіп, қалай және не себепті ол ондай, ойға келіп отырғанын, оның жеке басының ерекшеліктерін ескере отырып, сотталушымен қарым-қатынасын және оқиғаның болған жағдайын анықтауы қажет.

Кәметке толмаған куәдан жауап алардан бұрын оның жеке тұлғасы жөнінде, қоғамдық орындарда, мектепте жүріс-тұрысы, оқуға және достарына қарым-қатынасы анықталады. Оқиғаны есіне қабылдау уақытындағы жағдай, танымға не әсер етуі мүмкіндігі, оны түсіну қабілетінің болуы, кімнің әсерінде болуы мүмкіндігі, есте сақтау қабілеті, адасу мүмкіндігі міндетті түрде зерттелуі қажет.

Ересек адамдардың қойған сұрақтарынан кейін кәметке толмаған өте оңай сендіруге көнеді және олармен сөйлескен адамдардың тұжырымдамаларын өзінікімен ауыстырып алады. Оқиғаны дұрыс еске түсіру өмірлік тәжірибесінің, білімінің, болған оқиғаны тез жаттай алмауының себебінен қиындыққа түседі.

Он төрт жасқа дейінгі кәметке толмаған куәдан жауап алу, ал соттың қалауынша-он төрт жастан он сегіз жасқа дейінгі адамдардан жауап алу педагогтың қатысуымен жүргізіледі. Бұл жерде педагог кәсіби білімі бар және тәрбиелеу, оқытудан тәжірибесі бар тұлға ретінде қатысады. Педагоготы жауап алуға қатысы бар мән-жайлармен, кәметке толмаған куәнің жеке тұлғасы жөнінде ақпаратпен, оның жәбірленуші және сотталушымен қарым-қатынасы жөнінде хабардар етеді. Педагог соттың рұқсатымен куәге, сотталушыға және заңды өкілдерге сұрақ қоя алады.

Кәметке толмаған куәдан жауап алу уақытында ешқандай шектеусіз жай әңгіме әдісін қолданған дұрыс. Кәметке толмаған куәдан тура айғақтар алу қиындығын атап өткен дұрыс, олар әдетте өзінің көрген оқиғасының мән-жайларын толық және логикалық тәртіппен жеткізе алмайды. Олардың жауаптарын судья айғақтарды талдау арқылы, нақты сұрақтарды қойып, педагогтың қатысуымен, кәметке толмағанның психологиясын ескере отырып, дәлелдеу заты болатын барлық мән-жайларды анықтау үшін толықтырады.

Кәметке толмаған куәнің жауап беруден бас тартуы мүдделі тұлғалардың әсер етуінен, өшігуден, қорқуынан, сотталушы немесе оның достарымен қарым-қатынасты бұзып алғысы келмегеннен, жалған достық сезімдерінен болуы мүмкін. Түсінікті түрде сот куә міндеттерін орындауының маңызын жеткізуі

қажет. Олардың берген жалған айғақтарын қылмысқа қатысты, басқа адамадарға қатысты жанама сұрақтар қою, басқа дәлеледемелермен салыстыра отырып, әшкерлеуге болады.

Басты сот талқылауының негізгі орталық және шешуші бөлімі — сот тергеуі болып табылатын болғандықтан, кәмелетке толмаған сотталушыдан толық және шынайы айғақтарды алуды қамтамасыз ететін негізгі шарттардың бірі болып, онымен психологиялық және жас ерекшеліктеріне байланысты осы тергеу әрекетін дұрыс жүзеге асырылу қажет.

¹ Қазақстан Республикасы Президентінің Қазақстан халқына Жолдауы «Жаңа әлемдегі жаңа Қазақстан» 28ақпан 2007 жыл // Егемен Қазақстан. 2007. 1 наурыз.

² Кәмелетке толмаған адамдардың қылмыстары және олардың қоғамға қарсы іс-ірекеттер жасауға тарту жөніндегі істер бойынша сот Практикасы туралы(ҚР жоғарғы Сотының 11.07.03 ж. №4 нормативтік қаулысымен негізілген өзгерістерімен) ҚР ЖС 11 сәуір 2002. №6 / нормативтік қаулысы //Справочная правовая система «Юрист».

³ Қазақстан Республикасының Қылмыстық іс жүргізу кодексі. — Алматы: Юрист, 2007. — 200-б.

Резюме

В данной статье рассматривается порядок проведения допроса несовершеннолетних в судебной практике.

Resume

In given article the order of carrying out of interrogation of minors in judiciary practice is considered.

Жунусова А. Ж., преподаватель кафедры криминалистики Карагандинской академии МВД РК им. Б. Бейсенова

ОСОБЕННОСТИ РАССЛЕДОВАНИЯ ДЕТОУБИЙСТВ НА ПЕРВОНАЧАЛЬНОМ ЭТАПЕ

Выбор направления и программы расследования во многом зависят от следственной ситуации, складывающейся к моменту возбуждения уголовного дела. Алгоритм действий следователя по расследованию детоубийств выглядит следующим образом: оценка исходной следственной ситуации; выдвижение версий по основным обстоятельствам расследуемого события; постановка тактических задач и планирование начала расследования; планирование и производство отдельных следственных действий и тактических операций по проверке версий, решению поставленных задач¹.

На первоначальном этапе расследования уголовных дел о детоубийстве часто возникают сложные ситуации, не дающие достаточных данных об обстоятельствах преступления. В этих случаях процесс расследования начинают обычно с выдвижения и проверки типичных версий.

На первоначальном этапе расследования могут сложиться следующие следственные ситуации:

1) обнаружение трупа новорожденного;

2) исчезновение новорожденного, когда в правоохранительные органы поступает информация о том, что у конкретной женщины исчез новорожденный, который родился (или должен был родиться) живым².

В случаях, когда основанием для возбуждения уголовного дела послужило обнаружение трупа новорожденного ребенка, первоначальными следственными действиями будут:

1) осмотр трупа новорожденного и места его обнаружения;

2) судебно-медицинская экспертиза трупа новорожденного.

Общеизвестно, что осмотр как способ установления и закрепления обстоятельств совершенного преступления, является одним из важных и сложных следственных действий, широко применяемых на практике. Его сущность заключается в том, что следователь сам непосредственно воспринимает обстановку происшедшего события, лично убеждается в существовании того или иного факта, который мо-